

GÜRCİSTAN'DA ŞEHNÂME*

Lili JORJOLIANI**
Rusçadan Çev.: İlyas ÜSTÜNYER***

ÖZET

İranlı şair Firdevsi (940-1040)'nin Şehnâme'si Gürcü halk ve yazılı edebiyatı üzerinde en kalıcı etkiyi yapan eserlerdendir. Şehnâme, Gürcü edebiyatına çevrilmeden önce Şehnâme'de geçen kimi mitolojik ve tarihî öyküler (Pehlevi versiyonu da dahil) Gürcü halkı arasında anlatılmaktaydı. Gürcistan'da İnanoloji'nin kurucularından N. Y. Marr'ın iddialarına göre, Şehnâme'nin Gürcü edebiyatına ilk çevirisi 12. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu çevirinin bugün elimizde olmamasından dolayı ilk çevirinin Şehnâme'nin tamamını mı veya içinden bazı bölümleri mi temsil ettiği konusunda bir fikre sahip değiliz. Gürcü arşivleri 12. yüzyılı takip eden yüzyıllarda Gürcüce'ye çevrilen Şehnâme nüshalarını barındırmaktadır. Bu çevirilerin el yazmaları ve bunlar üzerine kaleme alınan değerlendirme yazıları 15. yüzyıldan itibaren Şehnâme'nin Gürcüce'ye hem manzum hem de mensur olarak çevrilmeye başlandığını ortaya koymaktadır. Söz konusu Şehnâme çevirilerini kimlerin yaptığı ve Farsça Şehnâme'nin hangi versiyonlarından yapıldığının tespiti bu çalışmanın amacını oluşturmuştur. Çalışma neticesinde elde edilen bulgular, Gürcüce'ye çevrilen Şehnâme'nin sadece otantik metinden yapılmadığı, sonraki yüzyıllarda Farsça Şehnâme'ye yapılan ilavelerin de Gürcüce'ye çevrildiğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Gürcüce Şehnâmeler, Manzum-Mensur Şehnâme Çevirileri, Gürcü-İran Kültür ve Edebiyat İlişkileri.

SHAHNAMEH IN GEORGIA

ABSTRACT

The Shahnameh of Iranian poet Firdevsi (940-1040) is one of the works that have the most lasting effect on Georgian folk and written literature. Some mythological and historical stories (including the Pahlavi version) mentioned in Shahnameh were narrating among the Georgian people before Shahnameh was translated into Georgian language. According to N. Y. Marr, who is one of the founders of Iranology in Georgia, the first translation of Shahnameh into Georgian language took place in the 12th century. Since the first translation of Shahnameh is not available today in Georgian archive, we do not have an idea of whether the first translation represents the entire Shahnameh or some parts of it. Georgian archives contain copies of Shahnameh, which were translated into Georgian in the following centuries of the 12th century. The manuscripts of these translations and the reviews written by the Georgian critics on them reveal that Shahnameh started to be translated into Georgian both in verse and prose since the 15th century. The purpose of this article was to determine who made the translations of the Shahnameh and which versions of Persian Shahnameh have been translated into Georgian language during the centuries. The findings of this article revealed that translations of the Shahnameh into Georgian, were not only made from authentic text, but also the additions to Persian Shahnameh in the following centuries were translated into Georgian language.

Keywords: Georgian Shahnamehs, Shahnameh Translations in Verse and Prose, Georgian-Iranian Cultural and Literary Relations.

Çeviri Makale

Makale Gönderim Tarihi: 21.02.2020; Yayına Kabul Tarihi: 10.03.2020

* Lili Jorjoliani (2011). "Şahname v Gruzii". *İran-name, nauchnyy vostovedcheskiy jurnal*. 11/18: 159-162.

** Prof. Dr., Ivane Javakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi, Doğu Bilimler Fakültesi, Tiflis/GÜRCİSTAN E-Posta: lili.jorjoliani@tsu.edu.ge

*** Prof. Dr., International Black Sea University, Eğitim ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü, Tiflis/GÜRCİSTAN; ORCID: 0000-0002-0107-3071. E-posta: ilyas.ustunyer@ibs.edu.ge

Giriş

İran'ın millî destanı *Şehnâme*'nin Gürcüce'ye çeviri tarihi asırlar öncesine dayanmaktadır. Söz konusu eserin Gürcüce'de hem eski hem de yeni çevirileri bulunmaktadır. En eski *Şehnâme* çevirilerinin Gürcüce'ye 15.-18. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. Fakat, İran kökenli eski anlatıların daha erken dönemlerde sözlü kültür yoluyla Gürcistan'da yaygınlık kazandığı görüşü de mevcuttur. Öyle ki, Khvaday-Namak (*Krallar Kitabı*)'ın Pehlevi versiyonları da belirtilen tarihlerden önce Gürcistan'da bilinmekteydi. Bu görüş, 12. yüzyıl Gürcü kroniği *Kartlis Tskhovreba* (Gürcü Yaşamı)'da İran kralı Vaştasab'ın adının anılmasına dayandırılmaktadır. Gürcü kaynaktaki bu anımsama Zerdüşlük'ün kutsal kitabı *Avesta*'da geçen yaygın form Viştasap'tan alınmış olmalıdır. Zira, kelimenin Gürcüce versiyonu (Spandiat) bu kralın oğlunun adı olan İsfandiyar'ın ortaçağ Farsça biçimbilgisine (Spandiâd/t) uymaktadır. Görülen o ki, Zokhaka-Bevrasp sıfatı Gürcüce'ye ortaçağ Farsça'sından (ortaçağ Farsça'sında Bevarasp ve yeni Farsça'da Bivarasp) girmiştir.

Fars anlatılarından bazı bölümlerin ve *Şehnâme*'deki kahramanlardan bazılarının isimleri 11.-12. yüzyıllardaki Gürcü tarihî eserlerinde, sanat ve edebî yapıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu gerçekten hareketle, tanınmış İran uzmanlarından Gürcü bilim insanı N. Y. Marr, *Şehnâme*'nin Gürcüce'ye çevirisinin 12. yüzyılda mevcut olduğunu, fakat bu çevirinin bugün elimizde olmadığını, kayıp olduğunu, ileri sürmüştür.

1. Gürcüce *Şehnâmelerin Edebî Türleri*

Firdevsi'nin *Şehnâme* adlı manzumesi Gürcü edebiyatının Aydınlanma Dönemi'nde Gürcüce'ye hem mensur hem de manzum olarak bir kaç kez çevrilmiştir:

Manzum çeviriler:

1. *Rostomiani*; *Şehnâme*'nin Gürcüce çevirilerinin büyük kısmı tamamen orijinal metinlerden çevrilmemiştir. Eser, 15.-16. yüzyıllarda Khosrov Tumanidze ve Serapion Sabaşvili'nin mensur metnine dayanarak tamamen versiyonlaştırılmıştır.
2. *Zaakiani*; 17. yüzyılda Mamuka Tavakalaşvili'nin şiirine eklenmiştir.
3. *Utritian-Saamiani*; aynı adlı mensur metnin versiyonu temel alınarak Bardzim Vançadze tarafından oluşturulmuştur.

Mensur çeviriler:

1. *Pirodiani* (Feridun kitabı); 15. veya 16. yüzyılda Gürcüce'ye çevrilmiştir, çevirmeni bilinmemektedir.
2. *Utritian-Saamiani*; Çevirmenin adı bilinmemektedir, çeviri 16. yüzyıla aittir.
3. *Sam-Pakhlavan Kitabı*: Çeviri 18. yüzyılda gerçekleştirilmiştir, çevirmen hakkında herhangi bilgi bulunmamaktadır.

2. Gürcüce *Şehnâmelerin Yapıları ve İçerik Özellikleri*

Yukarıda adları verilen eserlerden hiçbiri *Şehnâme*'nin bütününe çevirisi değildir. Eski zamanlarda Gürcistan'da *Krallar Kitabı*'ndan sadece kahramanlıklarla ilgili kısımlar ve mitolojik bölümler Gürcüce'ye çevrilmiştir, eserin tarihle ilgili bölümlerine ise ilgi duyulmamıştır. *Şehnâme*'nin eski Gürcüce çevirilerinin kökenine esere ara metin olarak sokulmuş Farsça el yazmaları kaynaklık etmiştir. Bu kaynaklarda bol miktarda *Şehnâme* müdaviplerinin (örneğin, Asadi Tusi'nin Garşasp-name'si) ve taklitçilerinin eserlerinden parçalar veya bunların tam metinleri (Barzu-name) yer almaktadır. *Şehnâme*'ye sokulan ara metinler temel metin ile beraber doğrudan Gürcüce'ye çevrilmiştir.

Gürcüce'ye yapılan *Şehnâme* çevirileri otantik metne kıyasen başka özellikleri de barındırmaktadır. Dolayısıyla bu çeviriler Firdevsi'nin *Şehnâme*'sinin eleştirel basımlı yayınlarından çoğu zaman ayrılmaktadır ve büyük oranda onun versiyonları görüntüsü vermektedir. *Utritian-Saamiani*, Firdevsi'nin *Şehnâme*'sinden o derece ayrılmaktadır ki, Gürcü araştırmacılar söz konusu eserin Firdevsi'nin *Şehnâme*'sinden değil, başka bir yazar ve şairin, Abu-l Muayyâd Belhî'nin, *Şeh-nâme* adlı manzum eserinden çevrilmiş olabileceğine işaret etmişlerdir.

20. yüzyıl Gürcüce *Şehnâme* çevirilerinin ilk cildini 1916 yılında Yust. Abuladze; "Zengin baskı" adını taşıyan ve Firdevsi'nin doğumunun 1000. yıldönümüne atfedilen ikinci cildi ise 1934 yılında Yust. Abuladze, K. Kekelidze, Al. Baramadze, P. İngorokva ve A. Şanidze yayınlamıştır. Bu baskı ressam G. Gabaşvili'nin güzel minyatürleri ile süslenmiştir. Gürcüce *Şehnâme* çevirilerinin basımı D. Kobidze'nin dikkate değer araştırma bulgularıyla da donatılmış ve üçüncü cildin 1974'te basılmasıyla tamamlanmıştır. Bu cilde *Bakhman-nâme (Baamiani)*'nin Gürcüce çevirisi de eklenmiştir.

1938 yılında D. Kobidze, yazarının Firdevsi olduğu tahmin edilen *Sultan Mahmud'a Dair Hiciv* adlı eseri Gürcüce'ye çevirmiş ve yayınlamıştır. 1959 yılında M. Todua *Şehnâme*'nin mitolojik ve kahramanlık içeren bölümlerinden bazı epizodları (Sührab'ın Savaşları ve Kova'ya Dair Tarihler, Gudarza ve Piran), ayrıca *Şehnâme*'nin tarihsellik içeren bölümünden Mazdak tarihini Gürcüce'ye çevirmiş ve yayınlamıştır. Fars şiirinin zirve eserlerinin Gürcüce çevirmeni V. Kotetişvili *Şehnâme*'nin Gürcüce'ye yapılan yeni çevirilerine de katkıda bulunmuştur. Kadın şair ve İran uzmanı B. Şalvaşvili *Şehnâme*'den Bijan ve Manijeh Destanı (1976), Manuçer (1977), Keykavus (1987), Siyâvuş (1999) ve II. Hüsrev (2009) adlı bölümleri Gürcüce'ye çevirmiş ve yayınlamıştır. Şu anda B. Şalvaşvili'nin *Şehnâme*'nin mitolojik bölümünden (Keyumars'tan Manuçer'in Krallığına) ve Anuşirvan yönetimini yansıtan bölümden yaptığı çeviri baskıya hazırdır. Görüldüğü üzere, modern çevirmenler *Şehnâme*'nin tarihî bölümlerinin çevirisi işine de girişmiş bulunmaktadır.

Yukarıda anılan çalışmaların tamamı manzum çalışmalardır. 1992 yılında M. Todua *Şehnâme*'nin bütün metnini manzum özet olarak yayınlamıştır. Çevirmenlerden M. Toduda, A. Gvakharia, İ. Kaladze, L. Tuşişvili, N. Bartaiya *Şehnâme*'nin "bilimsel çeviri" adı verilen türünü de Gürcüce'ye kazandırmışlardır. Söz konusu çeviri maalesef henüz yayınlanmamıştır.

Görüleceği üzere, *Şehnâme*'nin Gürcüce çevirileri değişik adlar taşımaktadırlar. Söz konusu bu çeviriler *Rostomiani* genel başlığı altında toplanmıştır.

Krallar Kitabı'nın Gürcüce versiyonlarının bir çok el yazması mevcuttur, bunların çoğunluğu Gürcü Millî El Yazmaları Merkezi'nde korunmaktadır.

Şehnâme'nin Gürcüce'ye yapılan eski şiirsel çevirilerindeki her mısra 16 heceden (buna Gürcü poetik dilinde Şairi denir) oluşmuştur. Modern çevirmenler ise, biçim olarak *Şehnâme*'ye daha çok uyan 14 heceli beyitleri kullanmışlardır.

3. Gürcistan'da *Şehnâme* Çevirileri Üzerine Araştırma Yapan Bilim İnsanları

Gürcistan'da *Şehnâme* araştırmalarının temelini 19. yüzyılın 90'lı yıllarında yazmış olduğu "Kaplan Postlu Şovalye Üzerine" (1980), "Rostomiani" (1891) adlı makaleleri ile N. Y. Marr (1864-1934) atmıştır. Gürcü bilim insanlarından Yust. Abuladze, K. Kekelidze, A. Baramidze gibi edebiyat araştırmacıları N. Y. Marr'ın başlattığı bu çalışmalarını devam ettirmişlerdir. *Krallar Kitabı*'nın Gürcüce çevirilerinin içerik analizlerinin, çevirmenlerin kimliklerinin ve çevirilerin yetkinlik düzeylerinin ortaya konmasında ve daha bir sıra

sorunun tanımlanmasında yukarıda anılan bilim insanlarının çalışmaları önemli rol oynamıştır. D. Kobidze'nin *Şehnâme'nin Gürcüce Versiyonu'nun Farsça Kaynakları* (1959) adlı çalışması ise Ya. Ripka, A. Starikov gibi yabancı İran uzmanlarının yüksek dereceli beğenilerini kazanmıştır.

M. Andronikaşvili, M. Khubua, K. Pagava, M. Mamatsaşvili, L. Jorjoliani gibi uzmanlar da *Şehnâme'nin* Gürcü versiyonlarının değişik bölümlerinin incelenmesine katkıda bulunmuşlardır.

Gürcü İran uzmanları salt *Şehnâme'nin* Gürcü versiyonlarının incelenmesi ile sınırlı kalmamışlardır. Bazıları, Firdevsi'nin poetikasının sorunlarını araştırma işine de girişmiştir. Özellikle, L. Tyşişvili, *Şehnâme'deki* leksikolojik birimler (1954) üzerine araştırmalar yapmıştır. D. Kobidze, *Fars Edebiyat Tarihi* adlı çalışmasında *Şehnâme'ye* yapılan öykümleri, ona yapılan nazire gayretlerini, Fivdesi'nin yaşamı ve sanatsal faaliyetlerini etraflı olarak incelemiştir. L. Giunaşvili, "*Şehnâme'deki* Kadın İmgeleri" (1965)'ni araştırmıştır. M. Todua'nın Firdevsi ve onun eseri *Şehnâme'ye* adanmış kitabı (1995) dikkatleri kapsamlı bir şekilde çekmektedir. L. Jorjoliani 2008 yılında, "*Şehnâme'deki* Artistik Zamanların Problematigi Üzerine" adlı çalışmasını yayınlamıştır. En son olarak da, A. Gvakhariya'nın geniş okur kitlesini Firdevsi'nin şahsiyeti ve eserleriyle tanıştırmak amacıyla yayınladığı *Firdevsi* (1963) adlı çalışmasını anmalıyız.

Sonuç

Bugün itibariyle *Şehnâme'nin* Gürcüce çevirilerinin bütün metinleri yayınlanmıştır. Gürcistan'da *Şehnâme'nin* bu denli popüler olmasından dolayı eserin bazı epizodlarından folklorik versiyonlar oluşmuştur. *Rostomiani*, *Bejaniani* için de aynı şey söz konusudur. N. Marr, Ye. Takaişvili, A. Khakhanaşvili, A. Şanidze, Ş. Dzidziguri *Şehnâme'nin* Gürcistan'da basılmasına ve incelenmesine gayret göstermişlerdir. *Şehname'nin* Gürcüce'ye çevrilen manzum ve mensur versiyonlarından her ikisinin kaynaklarının da edebî metinler olduğu olgusu da belirtilmelidir.